

IR

21.12.2017

Anda Burve-Rozīte

Sarežģītā brīvība

Bunkurā, kas iekārtots zem Lielās skatuves, 2018. gada 12. janvārī Valmieras drāmas teātrī notiks Mārtiņa Eihe iestudējuma *Meža meitas* pirmizrāde. Tieši šādā — baisā, skatītājam personīgi pietuvinātā telpā Eihe vēlēties runāt par sev tuvo vēstures tēmu. Šoreiz — par notikumiem Latvijā pēc Otrā pasaules kara, kad daudzas sievietes, kuras kara laikā bija palīdzējušas nacionālajiem partizāniem, no jaunās varas dabūja slēpties mežā. Izrāde balstīta Latvijas Universitātes pētnieces Sanitas Reinsones dokumentālās prozas darbā.

Sešu sieviešu stāstos, ko skatītāji redzēs uz skatuves, Eihe aicina ieklausīties, lai labāk saprastu pagātni un jēdzīgāk veidotu nākotni šodienas Latvijā. Īpaši apstākļos, kad uzkaršis pasaules politikas lauks. «Ir svarīgi runāt par karu laikā, kad atkal sākam pieņemt domu par tā neizbēgamību. Es tam negribu piekrist,» saka režisors.

Intervijā Eihe dalās pārdomās par «aizliegtā» un «atļautā» mīnu pilno lauku Latvijas teātros, ideju, kā vislabāk nosvinēt Latvijas simtgadi, un apņemšanos 2018. gadā sabiedrībai uzdāvināt filmu vai ceļojošu izrādi par Latvijas oligarhiem.

Jums izrādēs patīk reflektēt par aizliegtā un atļautā robežām ar vēsturi, politikas tēmām. Vai iestudējot pašam ir kāda «aizliegtā» robeža?

Vienīgais, kur apstājos, — man nepatīk neko uzspiest aktieriem. Kad strādājam kopā, esam komanda. Ja kaut viens aktieris negrib iet tālāk [tēmas dziļumā], es neuzspiežu. Kaut kādā ziņā demokrātija, jā. Vide, kurā dzīvojam, ir ļoti vardarbīga. Tad vēl uzspiest cilvēkiem kaut ko darīt [teātrī], man liekas, nav vajadzīgs. Daudz svarīgāk ir kopā izstāstīt stāstu. Iet tik tālu, cik vājākais jeb nepārlicinātākais no komandas ir gatavs.

Es, protams, provocēju aktierus iet tālāk, un reizēm to, ko sākumā kāds no mums nav gatavs darīt, beigās tomēr izdarām.

Demokrātija pieprasa atbildīgus, gudrus pieaugušos. Vai teātrī tādi ir?

Visu laiku tiek apgalvots, ka teātrī nav iespējama demokrātija. Tāds priekšstats nāk no klasiskās formas teātra. Bet ir iespējamas citas formas. Piemēram, VAT teātrī Igaunijā aktieri paši lemj, kādas izrādes taisīs, kādus režisorus uzaicinās. Režisors šī teātra gadījumā ir izpildītājs. Es mēģinu strādāt ar aktieriem, kuri gatavi uzņemties atbildību par savu lomu, mūsu izrādi.

Domāju, ka priekšstats par režisoru kā procesa noteicēju saistīts ar izglītības vidi, no kuras nākam, teātra pagātni — kā tas veidojies. Jaunās paaudzes režisori daudz strādā kopā ar aktieriem, nojauc robežas. Piemēram, Jānis Balodis un Valters Sīlis — brīžiem nesaproti, kurš tur režisors, kurš dramaturgs, kurš aktieris. Man tāda izrāde bija *Taņas dzimšanas diena* Ķertrūdes ielas teātrī. Pilnīgi visu darījām kopā ar aktieriem. Arī mūzikas autors piedalījās izrādē.

Kas cilvēkiem, šajā gadījumā - aktieriem izrādē, ir visgrūtākais brīdī, kad tiek dota brīvība visu noteikt pašiem?

Tāpat kā dzīvē - pieņemt lēmumu. Ja uzņemies atbildību par lēmumu, tu uzņemies arī atbildību par kļūdām, kas var rasties lēmuma rezultātā.

Mēs ļaujām, ka slikta valsts, bet paši visu laiku ievēlam tādus politiķus. Augustu Brigmani, piemēram, par kuru pilsētas leģenda vēsta, ka izgāzis sūdu kravu pie Oskara Kalpaka pieminekļa, lai cilvēki nevar pieiet tam klāt. Par viņu turpina balsot. Tāpat par Vienotību, kura ļauj, ka nav, kas par to vēl. Bet vai tā ir gājusi, piemēram, pie krievvalodīgā vēlētajā, mēģinājusi uzrunāt? Nē, «tie nav mūsu, bet Saskaņas vēlētajī!» Vai ZZS vēlētajī. Bet kādā nozīmē tie nav jūsu? Jūs pie viņiem neejat, jo tas prasa milzīgu darbu, kā arī ir iespēja dabūt pa seju gan pārnestā, gan varbūt arī tiešā nozīmē.

Latvijā bieži izvēlamies neuzņemt atbildību. Arī man ir daudz nepabeigtu lietu, pieļautu kļūdu. Labi, ka apzinos — tās ir manas un man tās jārisina.

Rokoties vēsturē izražu materiālam, redzat speciālu «latvisko bezatbildību», par ko būtu vērts padomāt?

Jaunā izrāde Meža meitas ir par tiem, kuri [pēc kara] uzņēmas atbildību. Mana mamma ir vēsturniece. Esam strīdējušies, piemēram, par Ulmaņa režīmu. Atšķirībā no cilvēkiem, kuri šobrīd Latvijā pie varas, viņa manta aresta laikā, kā tas redzams protokolā, bija četras bikses, seši krekli un pieci pāri zeķu. Gandrīz nekas nepiederēja. Bet glificēt? Tas, ko viņš izdarīja, likvidējot demokrātiju, — sekas ir piecdesmit gadi okupācijā. Ulmanis nepieņēma nekādu lēmumu. Tā, man liekas, ir visspilgtākā vieta mūsu vēsturē, kad lēmums nav pieņemts. Ja Latvija būtu demokrātiska valsts, sāktos diskusijas — kāpēc neko nedarām, necīnāmies? Taču necīnīties, tas bija viena cilvēka lēmums.

Mēs redzam sekas autoritāriem lēmumiem arī šodienas Latvijā. Kā līdz ar Satversmes preambulu kļuvām par kristīgu valsti. Nevar noliegt, ka kristīgajai kultūrai vēsturiski ir liela ietekme šajā reģionā. Taču kā valsts Latvija veidojusies sekulāri. Un pēkšņi — preambula. Jau redzam sekas: baznīcas piedalās politisko lēmumu pieņemšanā, Rīgas domē ir pat reliģisko lietu komiteja. Mums ir tikuma likums. Sekas nedemokrātiskumam, ja tas tiek pieļauts, uzreiz ir redzamas dzīvē.

Kā vēl trūkst?

Ideālu. Vakarnakt skatījos [1986. gada] dokumentālo filmu *Vai viegli būt jaunam?*. Tur filmēts Juris Gulbis (tagadējais Lattelecom vadītājs — red.). Viņš ir viens no labajiem skolniekiem, kuriem uzticēts stāvēt pie Strēlnieku pieminekļa Rīgā. Talantīgs, gudrs, bet filmā viņš skaidri un gaiši saka: man nav ideālu. Vajag sievu, māju, mašīnu, naudu, apģērbu. Tas, ka Latvijā cilvēkiem nav ideālu, ir būtiski.

Teātrī ir ideālisti?

Profesionāļi, es teiktu. Teātris ir kļuvis par darbu. Nevis par vietu, kas ir dzīves jēga. Aktieri procesam ir daudz labāk sagatavojušies nekā agrāk. Koncentrēti, mērķtiecīgi. Taču reizēm pietrūkst īstas kaislības spēlēt.

Nekad jaunajiem aktieriem neesmu prasījis, kāpēc viņiem vajadzīgs teātris. Esam runājuši par ko citu — kāpēc teātrī strādāt nevajag. Ja esi labs aktieris, tev nav savas dzīves. No desmitiem rītā līdz desmitiem vakarā esi teātrī. Tev praktiski nav brīvdienu. Turklāt repertuāra teātrī esi atkarīgs no teātra vadības un režisoru labvēlības, nekad nezini, vai lomā gūsi gandarījumu. Labi, ka tagad jau vairākus gadus [teātra mākslas programmā] māca, kā būt neatkarīgam. Ja tev ir mērķis un zini, ko gribi, jāatrod tikai veids, kā to sasniegt. Tas pats attiecas uz režisoriem.

Vai varat ar ideju mapi ierasties jebkurā teātrī, pateikt — gribu iestudēt šo materiālu?

Šobrīd dažādu iemeslu dēļ varu strādāt tikai Valmieras teātrī. Kad Nacionālajā teātrī [2011. gadā] taisīju izrādi Karlsons, kas dzīvo uz jumta, bija liels konflikts ar [teātra direktoru Ojāru] Rubeni. Bijām uzlikuši galvā vienam aktierim cepuri, viņš ieskrēja mēģinājumā un sāka blaut, ka tādas *pidaru* cepures uz skatuves nebūs. Es pat nebiju piefiksējis, kādu cepuri esam uzlikuši, tā vienkārši tobrīd nofiksēja parūku. Izskatījās pēc geju karodziņa. Sanākot pedofilija. Būšot pavēle, ka tā cepure jānoņem. Palūdzu teātra direktoru iziet no mēģinājuma. Pirmizrādes dienā prasīju, kur tad pavēle. Man ļoti nepatīk, ja cilvēki tādā veidā izmanto varu.

Daiļes teātrī nevaru iestudēt, jo sieva [režisore Krista Burāne] uzrakstīja sliktu recenziju par bērnu izrādi *Toma Sojera piedzīvojumi*. Džilindžers iedzēris pienāca [teātrī jau pēc recenzijas satiekot] un teica, ka trīs gadus man nevajadzētu ļaut šeit iestudēt izrādes.

Liepājas teātrī mani mēģināja pierunāt, lai saku [publiski], ka eju prom no teātra ģimenes apstākļu dēļ, nevis tāpēc, ka neredzu jēgu sadarbībai, turklāt par pēdējo izrādi man nesamaksāja.

Es saprotu šo teātru vadītājus. Viņiem ir bail par savu vietu. Atalgojums nesamērīgi liels, viņi ir starposms starp Kultūras ministriju un teātri un vienmēr nostāsies ministrijas pusē. Kurš no viņiem privātā kompānijā uz rokas saņemtu divarpus tūkstošu algu?

Nepieminējāt Jauno Rīgas teātri, kur arī neiestudējat.

Tur nestrādāju principiāli. Tas, ko Alvis Hermanis tagad izdarīja ar aktieriem, kurus atlaida, — tā ir atbildības neuzņemšanās. Viņš ir biznesmenis, labākais Latvijā šajā ziņā. Arī nenormāli talantīgs mākslinieks, protams. Ļoti labi saprata konjunktūru: sāka iestudēt izrādes, kas līdzinājās Rietumeiropas teātrim. Iekšēji teātra mākslā ir diskusijas, kas varētu būt plaģiāts, kas ne, bet tās bija notikums. Kad nokļuva [starptautiskajā] apritē, JRT atstāja un devās pelnīt naudu Rietumos. Man ļoti nepatika, kā Alvis par bēgļiem izteicās, ņemot vērā, ka pats ir ekonomiskais bēglis — braucis uz Eiropu pelnīt naudu. Latvijā taču viņam bija viss — trupa, teātris, lai radītu.

Vai tā ir problēma, ka personīgā labklājība ieņem ļoti augstu vietu vērtību skalā?

Tas izriet no tā, ka esam kļuvuši par jaunbagātņieku valsti, vairāk līdzīgu ASV, nevis izvēlējušies skandināvu kapitālistisko modeli. Cilvēkam jau visu laiku vajag vairāk. Visi brauc ar jaunu mašīnu, un tev arī vajag. Mums to rāda visi, sākot no politiķiem un beidzot ar māksliniekiem. Galvenais rādītājs veiksmi ir tava labklājība.

Labklājības dēļ esam gatavi atteikties no daudzām brīvībām. Kaut vai jaunais interneta likums ASV — kārtējais brīvības ierobežojums drošības vārdā.

Ne velti Anna Aplbauma, *The Washington Post* komentētāja, uzrakstīja sleju par to, ka demokrātija ir vismākslīgākā valsts pārvaldes forma. Tirānija ir dabiska, diktatūra ir dabiska, bet demokrātija cilvēkiem visu laiku jāmāca.

Bet māksla kā notiekošā refleksija var palīdzēt, vai ne?

Es gribētu nofilmēt vai uzvest un uzdāvināt Latvijai uz simtgadi — to vēl var paspēt — oligarhu sarunas. Ja vien būtu finansējums. Man liekas, ka žurnālu *Ir* lasa salīdzinoši šaurs loks cilvēku. Sāku domāt, kā tikt uz plašāku loku. Man bija mērķis taisīt kino vai izrādi, ko vadāt pa estrādēm visā Latvijā. Igauniem ir tādas vasaras izrādes — nopietnas, ar Čehova, Strindberga iestudējumiem, nevis kā mums Latvijā izklaidējošas. Taisītu šo izrādi lielai auditorijai, dotu alu par brīvu un tā tālāk. Lai cilvēki ierauga. Galvenā lieta, kas man būtu svarīga, — padarīt oligarhu sarunās figurējošos cilvēkus smieklīgus. Tas ir vienīgais, no kā viņi baidās. Viņi var būt ļauni, neētiski, tas viņus neuztrauc. Bet būt smieklīgi viņi nevar atļauties. Ja esi smieklīgs, no tevis vairs nebaidās un nerespēktē.

Kā būtu piedāvāt šādu izrādi lielajiem teātriem?

Neviens to neņems. Jautājums būtu arī par aktieriem, kuri ar mieru piedalīties. Viņiem pēc tam jāvada šo cilvēku pasākumi. Ar uzņēmējiem ir tieši tāpat. Ja nav tieša konflikta, viņi neies uz konfrontāciju ar šiem cilvēkiem, kas Latvijā ir pie varas.

Vājinošā klusēšanas kultūra, kas caurauž visu sabiedrību?

Kā ar čekas maisiem. Man liekas, galvenais, kas mums būtu, atverot čekas maisus, — iespēja otram piedot. Varētu jau arī uztaisīt rituālu ar salmu lēllēm, uz kurām izgāzt dusmas. Sadedzinām un ejam tālāk! Kamēr vārdi netiek nosaukti, tie cilvēki ir manipulējami. Viņus var izmantot visi — arī tie, kuri nemīl šo valsti.

Ja paskatāmies, kā tika ievēlēts prezidents, kā iecelts ģenerālprokurors — tie paši ZZS mierīgi veic kopīgus balsojumus ar opozīcijas Saskaņu, kā vien vajag.

Tāpēc es gribu uztaisīt filmu vai izrādi par oligarhiem. Cilvēkiem par to ir jāuzzina.

Kāpēc jums ir svarīgi interesēties par to, cīnīties?

Tāpēc, ka gribu, lai mans bērns, kuram ir astoņi gadi, dzīvo normālā valstī, kur personīgo cilvēki prot nošķirt no darba un valsts.

Ko par latviešiem secinājāt, iestudējot jauno izrādi?

Lielākā problēma ir tā, ka mēs dzīvojam pagātnē, nevis pētām to. Mani uztrauc, ka šobrīd pasaule dzīvo kara atmosfērā trīs pie varas esošu cilvēku [Trampa, Putina, Kima] ambīciju dēļ, un attieksme ir tāda - kā būs, tā būs. Ir svarīgi paskatīties pagātnē, saprast, kā tika sakropļotas cilvēku dzīves kara dēļ. Karš nav neizbēgamība. Tā tam nav jābūt. Es saprotu tos latviešu karavīrus, kuri dodas NATO misijās, jo esam daļa no šīs

organizācijas. Ja mēs nebūtu NATO, es domāju, Latvija vairs nebūtu brīva valsts. Par Ukrainu esam daudzas reizes mazāki, un redzam, kas notiek.

Lielākā manas izrādes varoņu — sieviešu, kuras pēc kara aiziet mežā, — traģēdija ir, ka vainīgi ir vīrieši. Sievietes jau karu nesāka. Cik sievietes pasaules vēsturē uzsākušas karu? Viņas ir tās, kuras vienmēr no kara cieš. Tas ir svarīgs jautājums. Man gribētos, lai būtu viena valsts, kur pie varas ir tikai sievietes. Būtu interesanti paskatīties.

Spilgts piemērs ir Zviedrijas ārlietu ministre, kura asi izteicās par Saūda Arābijas cilvēktiesību problēmām. Zviedru uzņēmēji sašuta, ka nu viņu bizness ar šo valsti ir apdraudēts, bet ministre no savas nostājas neatkāpās.

Vai redzat Latvijas valstij cerīgu nākotni?

Es gribētu, lai simtgadi svinam nevis ar ēšanu, dzeršanu un dejām, bet intelektuāli — diskutējot par to, kā attīstīties demokrātijai, radot spēcīgas idejas. Citādi sanāk, ka svinam pagātni, nevis tagadni un nākotni. Būtu jārunā arī par to, ka mums nevienai partijai — ne pozīcijas, ne opozīcijas — nav ideālu, ko ierakstīt programmās. Piemēram, «uztaisīsim šajā valstī progresīvāko izglītības sistēmu pasaulē». Tiekot pie varas, darīsim visu, lai sasniegtu šo mērķi, un neliksim Kārli Šadurski par ministru, jo skaidrs, ka viņš to nepanāks. Lielais mērķis bija Valdim Dombrovskim — izvest valsti no krīzes. Varam kritizēt veidu, kā tas notika, bet mērķis bija un tas tika sasniegts.

Tas, uz ko mēs varam cerēt, — ka pasaulē labi izglītotiem cilvēkiem, gan zinātniekiem, gan uzņēmējiem, gan amatniekiem, nebūs vienalga par Latviju un viņi atgriezīsies šeit, lai neatkarīgi no vietējās oligarhijas strādātu. Jā, tas ir virziens, kurā raugos ar cerību.